

Op zoek naar het erfgoed van de NEDERLANDSE 'Braziliaan'

'Atlas of Dutch Brazil' wil bijdragen aan een beter begrip van de gemeenschappelijke geschiedenis van Nederland en Brazilië. Een pilot-project gaat in september van start om een typisch 17e eeuws Hollands exportproduct in kaart te brengen. Geen kaas of klompen, maar een ingenieus fortensysteem langs de Braziliaanse noordoostkust.

Inge Ruigrok

16

Een verlichte bestuurder. Zo staat Johan Maurits van Nassau-Siegen in het Braziliaanse geheugen gegrift. De achterneef van Willem van Oranje arriveerde op 26 januari 1637 in het noordoosten van Brazilië met in zijn gevolg tal van kunstenaars en geleerden, zoals de schilder Frans Post, de bioloog Willem Piso en de cartograaf Georg Marcgraf. De opdracht van de West-Indische Compagnie was vooral om de Portugezen te verjagen, de Nieuwe Wereld in kaart te brengen en de lucratieve Latijns-Amerikaanse kolonie uit te melken. Maar de gouverneur wilde er meer van maken. Hij stichtte er Mauritsstad en bouwde er paleis Vrijburgh met de eerste botanische tuin van Amerika en een museum met driehonderd opgezette apen. Hij voerde een soort parlement in, stimuleerde de suikerrietproductie en beveiligde zijn Nieuw Holland tegen invallers. Vooral door zijn succesvolle pogingen enkele indianenstammen te bekeren tot het calvinisme boekte hij, als 'de Braziliaan', grote successen tegen de Portugezen. Lang heeft het gouverneurschap van Johan Maurits niet mogen duren. Uiteindelijk werd hij teruggeroepen naar Den Haag vanwege de toenemende Portugese agressie en de Nederlandse kritiek op de tanende kolonie. Vervolgens ging hij in Duitsland voor de vorst van Brandenburg werken. De Nederlandse tijd in Brazilië was in 1644, toen Maurits vertrok, nagenoeg voorbij en bijna vier

eeuwen later zo goed als vergeten. Althans in Nederland, waar slechts nog het Mauritshuis aan de 'Braziliaanse' gouverneur herinnert. "In Brazilië is de Nederlandse periode heel bekend", ontdekte archeoloog Oscar Hefting, één van de oprichters van de New Holland Foundation. "Taxichauffeurs zeggen vaak: 'Waren de Hollanders hier maar gebleven'. De Portugezen staan, als laatste kolonistator van Brazilië, in een slechter daglicht, mogelijk vergelijkbaar met de Nederlandse geschiedenis in Indonesië." Toch sloegen wetenschappers Maurits' nalatenschap systematisch over toen ze de afgelopen decennia het Braziliaans cultureel erfgoed opgroeven, inventariseerden en restaureerden. Een eerste initiatief was het historisch en archeologisch onderzoek in Fort Oranje op het eiland Itamaracá dat in 2003 werd afgerond. De resultaten waren zo interessant dat Marcos Albuquerque, archeoloog aan de Universidade Federal de Pernambuco, en Hefting's New Holland Foundation besloten hun samenwerking voort te zetten. Het Nederlands-Braziliaans team probeert om vanaf begin 2007 binnen drie jaar alle Hollandse militaire defensies in Brazilië in kaart te brengen als een 'Atlas of Dutch Brazil'. Daarna is het civiele erfgoed aan de beurt. "Geschiedenis en archeologie zijn een psychoanalyse van het individu", vindt Marcos Albuquerque. "Een samenleving die haar geschiedenis niet

FORT MARGARETHA, EEN VAN DE VEERTIG FORTEN DIE NEDERLANDERS IN BRAZILIË BOUWDEN IN DE 17E EEUW.

kent, heeft geen zicht op de toekomst. Archeologie onthult belangrijke informatie over het dagelijkse leven dat vaak niet schriftelijk is vastgelegd. De Hollandse bezetting in het noordoosten van Brazilië heeft ongeveer 24 jaar geduurd, maar heeft desondanks onmiskenbaar een stempel op de cultuur en het collectieve bewustzijn van de bevolking gedrukt."

Vrachtauto met laboratorium

'Atlas of Dutch Brazil' gaat in september van start met een drie maanden durend pilot-project om de methodologie te testen en eventueel te verbeteren, en om een demo-website te maken, die moet uitgroeien tot een interactief virtueel platform met historische, iconografische en cartografische informatie. De pioniers beperken zich in de eerste instantie tot de staat Paraíba waar ze de forten en de fortificatie van Frederikstad, het tegenwoordige João Pessoa, zullen bestuderen. Oscar Hefting: "Paraíba is een kleine staat en het aantal forten is overzichtelijk. Het is een behapbare pilot." Met deze eerste fase is 90.000 euro gemoeid, dat de Nederlandse Ambassade in Brasília, de Mondriaan Stichting en de Spaanse stichting Fundación Cultural Hispano-Brasileño grotendeels betalen. "Onze bijdrage kan als 'seed money' worden beschouwd", zegt Marijke van Drunen Littel, ambassaderaad van de Nederlandse ambassade in Brasília. "De betekenis van dit project voor Nederland is het verder ontdekken van onze geschiedenis. Het project draagt ook bij aan de reeds bestaande goede verstandhouding tussen Nederland en Brazilië. De samenwerking op het gebied van cultureel erfgoed tussen de beide landen zal nog meer toemenen." De pilot moet nieuwe projecten genereren. "Zover ik weet, bestaan in Brazilië geen andere initiatieven van deze omvang," zegt Marcos Albuquerque. "Er zijn veel geïnteresseerde onderzoekers, ook in Portugal en Spanje, maar weinig concrete projecten." Volgens Oscar Hefting is de staat van de archieven in Brazilië redelijk. "Maar het zal monnikenwerk worden om de vermeldingen over de forten en verdedigingswerken te selecteren. We hebben niet de illusie dat de pilot compleet kan zijn omdat er teveel informatie is. Wel kunnen we een indruk geven van de mogelijkheden voor de Atlas. Het mooie is dat de informatie uit de archieven straks wordt gekoppeld aan de informatie uit het veld: welke forten bestaan nog en in welke staat verkeren ze? Wat zijn de mogelijkheden voor behoud en voor verder onderzoek?" Tijdens hun werk gebruiken de onderzoekers een mobiel laboratorium. Hefting: "Dat is een grote vrachtauto waarbij aan de achterzijde een volledig uitgerust laboratorium is ingericht. Voordeel is dat het laboratorium overal in dit grote en vaak onherbergzame land neergezet kan worden. Vondsten en andere gegevens uit het veld kunnen hier

meteen op de computers verwerkt worden. Voor het Atlas-project is dit van groot belang." Het mobiele laboratorium gaat ook dienst doen als informatiecentrum. "In Brazilië wordt alles wat oud lijkt naar de Hollandse Periode verwezen, é do tempo holandês, terwijl dat nooit is vastgesteld", vervolgt Hefting. "Door in afgelegen plaatsen vondsten te laten zien en informatie te verstrekken hopen we ook daar interesse te wekken voor het gemeenschappelijk erfgoed. Daarnaast kan de bevolking ons wijzen op andere onbekende forten of vondsten."

Fortensysteem als exportproduct

Zover bekend bouwden de Hollanders in de 17de eeuw minstens 40 fortificaties op strategische plaatsen langs de Braziliaanse kust. De meesten liggen, zoals Fort Oranje, onder een Portugees vestingwerk. "Interessant is dat de Portugezen hun forten en steden hoog in het achterland bouwden, waar zij zich beschermd voelden tegen aanvallen van concurrerende zeemachten en piraten", zegt Oscar Hefting. "De Nederlanders voelden zich comfortabeler op zeeniveau. Zij bouwden hun forten en steden dan ook meestal op laag niveau, zoals dat in Nederland bijvoorbeeld het geval was met de forten van de waterlinie. Zo ligt Recife op zeeniveau, terwijl de eerdere Portugese hoofdstad Olinda in de heuvels is gebouwd. Maar de Portugezen zullen hebben gezien dat het Nederlandse systeem ook functioneel was. Nadat de Hollanders in 1654 vertrokken, is Recife de hoofdstad van Pernambuco gebleven, en niet Olinda. Ook Fort Oranje hebben ze hergebruikt. Ze hebben de Nederlandse locatie aangehouden, maar er bovenop wel hun eigen bouwwerk van grote kalkstenen blokken neergezet." Het onderzoek in Fort Oranje bracht een opzienbarende ontdekking aan het licht. "Tot dan toe werd gedacht dat de Hollanders hun forten uit steen bouwden", zegt Oscar Hefting. "Maar ze kopieerden het systeem van het Oud-Nederlandse vestingstelsel, zoals opgezet door Simon Stevin aan het eind van de 16e-eeuw. Dat was nieuwe informatie: de Hollanders bouwden hun forten van zand, klei en Hollandse bakstenen, precies zoals in Nederland in die tijd. Net zoals kaas en tulpen tegenwoordig, bleek het Hollandse fortensysteem in de 17e eeuw een typisch exportproduct. De ingenieurs kregen hun opleiding aan de Ingenieursschool in Leiden en trokken de wijde wereld in om de koloniën en handelsroutes te beveiligen. Na die vondst in Fort Oranje brak hier het enthousiasme los: Braziliaanse archeologen geloofden nooit dat de Hollanders een eigen bouwsysteem hadden. Het betekent dat we de informatie over alle forten in Brazilië nu opnieuw moeten bekijken. Een grote kick zou zijn om vast te stellen dat op een bepaalde plaats een fort ligt, waarvan gedacht werd dat het al lang was verdwenen. Dat we er jaren gewoon overheen hebben gelopen is niet ondenkbeeldig. Ook kunnen we in de dichte oerwouden in het binnenland best nog voor verrassingen komen te staan. Volgens de archieven heeft in het Amazone-gebied een vroeg 17de eeuws fort gelegen, dat ook Fort Oranje heette. Maar niemand weet waar het precies ligt." ●

Verder lezen: www.atlasofmutualheritage.nl www.atlasofdutchbrazil.br
www.newhollandfoundation.nl www.magmarqueologia.pro.br

Inge Ruigrok is antropoloog en journalist.